

DR. V. RAISZ RÓZSA
főiskolai tanár
Eszterházy Károly Főiskola
Eger

Értelmező szótár + 2007. (Főszerkesztő: Eöry Vilma)

A Tinta Könyvkiadó szótársorozata darabjaként jelent meg 2007-ben a fenti címmel a legújabb értelmező típusú szótárunk. Eöry Vilma, a kitűnő mű főszerkesztője, elsősorban a fiatalok, a diákság számára ajánlja a két tekintélyes méretű kötetből álló szótárt, továbbá a magyartanároknak, a magyar idegen nyelvként tanulóknak – de mi jó szívvel ajánlhatjuk mindenkinek, akit érdekel a magyar szóállomány, a magyar nyelv.

Az Értelmező szótár+ (ÉrtSz+) 16065 címszót tartalmaz, jelentősen kevesebbet elődei-nél, bár több mint 2000 olyan címszót is felvett, amely A magyar értelmező kéziszótárban (ÉKsz².) még nem szerepel, mert vagy nem létezett néhány évvel ezelőtt, vagy nem volt még szótározható, vagy a határon túli magyarság szava.

Az ÉrtSz+ címében tehát a *plusz* egyik magyarázata éppen ezzel a „határtalanítással” okolható meg, azaz nemcsak magyarországi, hanem teljesebb értelemben magyar szótár. Ha megismerjük a szótár tartalmát és feldolgozásmódját, egyébként is megokoltnak találjuk a + jelet. Amint az előszóból megtudjuk, az eddigi magyar szótári gyakorlatban ismeretlen módon fogalomköri csoportokba rendezve is közli a feldolgozott szóállományt, a mű utolsó részében (a második kötet 1807–1826. lapján), ez a húszoldalas összeállítás 23 főcsoportja és 175 alcsoportja alapján megtudható például, hogy a *gondolatot közöl, eszmét cserél* alcsoportba mintegy 300 címszó tartozik az *agyondicsértől* a *zsörtőlödikig*, betűrendbe szedve, a *sport* alcsoport mintegy 120 szava az *atlétától* a *vízilabdáig* stb.

A szótár tartalmazza a magyar alapszókincs szavait (fogalomszókat és formaszókat egyaránt), tantárgyi szakszókat (*egysejtű, metronóm, egyenlet, síkidom, elektron, atmoszféra, monarchia, magánhangzó, toldalék, rím* stb.), régi (irodalmi, történelmi szövegekből ismert) szókat (*regös, levente*), új, leginkább a technikával kapcsolatos szavakat (*mágneskártya, DVD, honlap, világháló*), pluszként a már említett, a határon túli magyarok által használt szavakat. Ezek a szavak a magyarság, a magyar nyelv életképességét, alkalmazkodóképességét mutatják. Nem volt könnyű feladat annak eldöntése, mely szavak rögzültek már annyira az adott nyelv-közösségben, hogy megérették a szótározásra. Ennek elbírálásában közreműködtek határon túli egyetemeken működő magyar nyelvészek, így kerültek be önálló címszóként (a *kvász* a kárpát-aljai magyarság szava, a *sturm* az örvidékről adatolható, a *manuszki* a Felvidék bizalmas nyelvhasználatában él); más szavak szinonimaként jelennek meg a szócikkekben (a *szabvány* a Felvidéken, Kárpátalján, az Örvidéken *norma*; a *tollbamondás* a Vajdaságban, a Felvidéken, az Örvidéken, a Drávavidéken – bizalmas stílusminősítéssel – *diktát*, Kárpátalján *diktánt* stb.)

A klasszikus szótári funkciókon kívül (ezek: az értelmezés, nyelvtani tudnivalók – szó-faj, toldalékos alakok –, összetételek közlése) újdonság, hogy a szócikkek tartalma elősegíti a magyar szavaknak a lehető legszélesebb kapcsolatrendszerükben való szemléletét, azaz a cím-szóként álló szó szinonimáit, ellentéteit, szókapcsolatait, a vele alkotott szólásokat, közmondá-sokat, továbbá az olyan összetételeket, melyekben a címszó utótagként áll: *fiatal+ember, gaz+ember, hó+ember, magán+ember, ősz+ember, szak+ember, úri+ember, üzlet+ember,*

vad+ember. (Ezek címszóként is szerepelnek, tehát értelmezésük a megfelelő betűrendi helyükön megtalálható.)

Megadja a szótár a szó eredetéről tudható adatokat is: ez az etimológia legtöbbször arra szorítkozik, hogy közli mely nyelvből (nyelvcsaládból) ered a szó – vagy éppen hogy ismeretlen eredetű: az *álom* ősi, finnugor kori szó, a *búza* honfoglalás előtt csuvasos török jövevényszó, a *bakter* német, a *bajnok* horvát-szerb jövevényszó, az *iskola* latin eredetű. Ha azonban szükséges, részletesebb: érdemes elolvasni például az *alamuszi* etimológiájáról írottakat.

A szótár szerkesztőinek érdeme a szócikken belül tájszavak közlése (valójában ezek is szinonimák, de külön sorolja fel őket a szócikk), például *egres* Táj *büszke*, *piszke*, *csipkeszőlő*, *tüskeszőlő*, *köszméte*, *pöszméte*. Ezek részint nyelvünk gazdagságát mutatják, részint pedig az olvasó örömmel ismerheti fel bennük azt, amit ő is tud, vagy éppen az aktív szókincséhez tartozik.

Újdonság – ezért + a szótárban – a gyakoriság jelzése is, öt fokozatban. Ezek a mutatók meghatározott szövegtörzsek alapján készültek, tehát valószínűen a mai köznyelvi nyelvhasználatra jellemzők. Megtudhatjuk például, hogy eszerint az *ember* főnév, az *elzár* ige a leggyakoribb, az *elvont* melléknév, az *emberség* főnév a közepesnél gyakoribb, az *elvörösödik* ige, az *élvonal* főnév közepesen gyakori, az *elzúlogosít* ige, az *emberevő* főnév a közepesnél ritkább, az *elvágyódik* ige, az *élemedett* melléknév a ritka szavak közé sorolható.

Az értelmezések többnyire a címszó jelentésének (jelentéseinek) körülírásából állnak: *elvtelen* 1. Elvek nélküli vagy elvekhez nem ragaszkodó (személy) 2. Az ilyen emberre jellemző (viselkedés, cselekedet), ritkábban egyetlen szinonima (*karambol* 1. összeütközés); a szócikkfejben jelennek meg a klasszikus értelmező szótári funkciókhoz tartozó nyelvtani tudnivalók: a szófaj, néhány ragos alak, a toldalékolás változataival együtt: *fotel* ~ok vagy ~ek; ~ja vagy ~e. Ha azonban a szótó változó, tildét nem alkalmaz: *kehely*, *kelyhek*, *kelyhet*. Tildét a szótár a szócikktörzsben már nem alkalmaz, ezzel megkönnyítve a szöveg folyamatos olvasását.

A szócikkek példaanyaga általában köznyelvi: a 40410 példamondatból mindössze 585 irodalmi idézet, olyan szavak, illetve jelentések illusztrálására, amelyek a régebbi magyar irodalomból ismertek, ilyenkor a szó vagy a jelentés ritkasága indokolja a – négy évszázad magyar irodalmából válogatott – irodalmi idézeteket, a szerző nevének és a mű címének megadásával (*bakó* „Bakónak álltam, s a halálbul élek, Heltai J.: A néma levante). A köznyelvi példamondatokat vagy a szócikkek írói alkották, vagy számítógépes szövegtörzsből válogatták. A példák az értelmezés szemléltetésén, pontosításán kívül nyelvi mintául is szolgálhatnak. A ritka, főként a klasszikus magyar irodalomból ismert szavakhoz sem mindig irodalmi idézet kapcsolódik példaként, hanem a mű témájához illő mondatot alkotnak a szerzők: *toportyán*: Toldi Miklós pusztá kézzel végzett a toportyánokkal.

A legutóbbi példa elvezet minket a stílusminősítések kérdéséhez: a *toportyán* minősítése: népi, régi; ez használati besorolást jelent, ilyen lehet még a választékos, bizalmas, szleng stb.; a stílusminősítések másik szempontja a hangulati jellemzés: kedveskedő, szépítő, rosszálló, durva stb. Ezek a minősítések vonatkozhatnak a címszóra egészében, összes felsorakoztatott jelentésére, vagy külön egy-egy jelentésnek is lehet saját stílusminősítése, sőt a szinonimáknak vagy antonimáknak is. A határon túli magyarság szavai szintén sokszor igényelnek stílusminősítést.

A fentiek illusztrálására lássunk egy-két példát: a *trampli* akár személyre, akár ruhadrabra vonatkozik a jelentése, bizalmas, rosszálló stílusminősítést kap, szinonimái közül a személyre vonatkozó *ormóitan* választékos, ruhadarabra vonatkoztatva is; a *nagydarab*, *debella*, *tehen* bizalmas, rosszálló. A *visszaszív* első jelentésében (újra beszív valamit) nem igényel stílusminősítést, második jelentésében ('kimondott dolgot érvénytelenít') bizalmas, rosszálló stílusú. A *visszavon*, *hatálytalanít* (már nem bizalmas stílusszinten) csak ez utóbbi jelentésben szinonimája a címszónak.

Nagyon szemléletes és didaktikus, ahogy a többszófajúságot és a homonímiát mutatja be a szótár. A homoním szavakat az általános szótári gyakorlat szerint külön szócikkben tárgyalja, a címszavakhoz arab indexszámot téve; újdonság azonban, hogy a többszófajú szavak különböző szófaji megjelenését is külön szócikkben tárgyalja: *alul* I. hsz; *alul* II. nu; *alul* III. ik. Ha emellett még homoním szó is létezik, a következő a megoldás: *fog*¹ I. ige, 'tart', *fog*¹ II. segédige, a nyomatékos jövő kifejezője; *fog*² fn 'a szájüregbeli rágószerv'. Ez a megoldás jól elhatárolja az egymástól lényegesen eltérő két szemantikai jelenséget, hiszen a többszófajúság valójában több jelentésű szavakat jelent, a homonímia csak alaki azonosságot. A tanár feladata, hogy a jelölésmód és a jelenség megkülönböztetését tudatosítsa tanítványaival.

A nyelvhasználati tanácsok fontos és korszerű szemléletet tükröző részei a szócikkeknek. Ezek helyesírási, kiejtési, szóhasználati és nyelvtani alakokra vonatkozó – soha nem merev, tiltó módon – véleményt fejtenek ki, adatokat közölnek. Például a *töméntelen* szócikkben megjegyzi, hogy a régebbi szótárakkal szemben, csaknem azonos gyakorisága miatt elfogadható a *töménytelen* alak is. Az *adott* szócikkben nyelvhasználati tanács – nem tiltás –, hogy az *adva van* kifejezés választékosabb; ezzel a stílusminősítéssel hozzájárulva az ismert nyelvművelő babona eloszlatásához. A tanácsok között több olyan van, amely a nyelvtani rendszer változását ismeri el: ilyen például az ikes ragozással kapcsolatos fejtegetés a tanulságos *ugrik* szócikkben.

A szótár népszerűségéhez, használatának megkönnyítéséhez hozzájárul a szócikkek áttekinthető, jól tagolt tördelése, valamint az, hogy a Tinta-szótárak gyakorlatának megfelelően minden oldalpár alsó részén megtalálhatók a legfontosabb rövidítések felolvasva.

Az első kötet élén Kosztolányi ismert sorai állnak mottóként, költői, elragadtatott hangon dicsérve és jellemezve a szótárakat. Ismeretetésem lezárásaként ma, az élethosszig tartó tanulás korában hasznos arra buzdítani, hogy szokássá váljék már gyermek-, illetve iskoláskorban a szótárhasználat. Erre nevel az Értelmező szótár+, mivel kiválóan alkalmas a szótári kultúra terjesztésére. Fogadjuk meg tehát Márai Sándor intelmét: „Vigyázní arra, hogy ne takarítsuk meg soha – kényelemből, tunyaságból – azt a kis mozdulatot, aminek árán megtudhatunk egy szótárból, lexikonból valamit, amit éppen nem tudunk.” (Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946. 299. l.).

DR. NAGY ANDOR
főiskolai magántanár
Eszterházy Károly Főiskola
Eger

Dr. Bábosik István (szerk.): Újabb tanulmányok a személyiségfejlesztésről

A kötet bevezető tanulmányát a szerkesztő professzor írta a tőle már megszokott stílusban, tudományosan megalapozott tartalommal.

A könyvnek is címet adó dolgozatban a neveléstudomány, illetve a neveléstudományi kutatásokkal kapcsolatos legalapvetőbb problémákat sűríti néhány oldalon a szerző.

A pedagógiában a személyiségfejlesztés kiüntetett szerepe közismert, a vele való foglalkozás éppen ezért a legfontosabb kérdések egyike mind az elmélet, mind a gyakorlat vonatkozásában – állapítja meg bevezetőjében dr. Bábosik István. Majd a személyiségstruktúráról, személyi-